

CUMA NAMAZININ SIHHAT ŞARTLARINDAN OLAN ŞEHİR, CAMİ VE İZİN KONULARININ OSMANLI HUKUKUNDAKİ YERİ

The City, Mosque and Permission Conditions of Jumu'ah Prayers in Ottoman Law

Mehmet KOÇ¹

Makale Bilgileri

Geliş Tarihi :17.10.2021
Kabul Tarihi :17.11.2021
Yayın Tarihi :25.12.2021

Özet:

Cuma namazı Kur'an-ı Kerim'de özellikle zikredilmiş ve Müslümanlara farz kılınmış, Hz. Peygamberimiz tarafından da cuma namazının kimlere farz olduğu ve nasıl kılınacağı beyan edilmiştir. Cuma namazının belli şartların gerçekleşmesi halinde farz olduğu konusunda ittifak vardır. Bu şartlar vücut ve sihhat şartları olmak üzere ikiye ayrılır. Vücut şartları cuma namazı ile yükümlü olmak için, sihhat şartları ise namazın muteber ve geçerli olması için gereklidir. Vücut şartları (erkek, hür, mukim ve mazeretsiz olmak) üzerinde mezheplerin büyük oranda ittifakı vardır. Sihhat şartlarının (şehir, cami, cemaat, vakit, imam ve hutbe) birçoğunda mezhepler arasında ihtilaf bulunmaktadır. Şehir ve cami şartları yanında üzerinde ihtilaf edilen en önemli şart Hanefîler tarafından ileri sürülen imamın devlet başkanı olması veya izin verdiği kimse olması şartıdır.

Şehirle alakalı tartışmalar şehrin büyüklüğü-küçüklüğü, nüfusunun kalabalık ve sürekli oturlan yer olup olmaması gibi konular etrafındadır. Camiyle alakalı tartışmalar cuma namazının devlet başkanının/kamu idaresinin tahsis ettiği halka açık camilerde kılınması, cuma namazının yalnız bir camide kılınıp kılınmayacağı ve caminin büyüklüğü küçüklüğü gibi meseleler üzerindedir. İmamla alakalı tartışmalar ise cuma namazını devlet başkanı veya onun yetki verdiği kimsenin kaldırıp kaldırmaması ve devlet başkanının izin vermesi halinde mukim ve seferi bir imamın kaldırıp kaldırmaması konularında yapılmaktadır.

Osmanlı devletinde resmi mezhep olarak Hanefîliğin kabul edilmesi ve Osmanlı topraklarında hukuk birliğini sağlamak için mahkemelerin Hanefî mezhebine göre karar verdikleri bilinmektedir. Bu çalışmada, mezhepler arasında ihtilafı olan şehir, cami ve cumayı devlet başkanı veya onun yetki verdiği kişinin kaldırması konularında, Osmanlıda hangi mezhebin görüşlerinin uyguladığını tespit edilmeye çalışılacaktır. Çalışmada, öncelikle İslam hukukundaki cuma namazının sihhat şartları ve mezheplerin ihtilafları hakkında kısaca bilgi verilecektir. Daha sonra bu konuların Osmanlı dönemi fetva mecmualarındaki şeyhülislam fetvalarına ve özellikle bu tartışmalı şartların mahkeme kayıtlarına nasıl yansdığı tespit edilmeye çalışılacaktır. Çalışmanın sonucunda Osmanlı hukukunda resmi mezhep olarak kabul edilen Hanefî görüşlerinin yürürlükte olup olmadığını tespit etmek mümkün olacaktır.

Çalışmamızda konumuzla alakalı genel bir kanaat oluşturması için Osmanlı'nın hem klasik hem de Tanzimat dönemine ait farklı şehirlerdeki yaklaşık 400 civarındaki mahkeme defteri incelenmiştir. Cuma namazının sihhat şartlarından olan şehir, cami ve izin konularının Osmanlı hukukundaki yerini fetva mecmuaları ve özellikle mahkeme kayıtlarına yansıyan yürürlük örneklerinden hareketle ele alan bu çalışma ile İslam hukuk tarihine küçük bir katkı sağlanacağı ümit edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: İslam-Osmanlı Hukuku • Cuma Namazı • Şehir • Cami • İzin.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi/İslami İlimler Fakültesi/Temel İslam Bilimleri Bölümü/Fıkah Anabilim Dalı, <https://orcid.org/0000-0002-2443-1652>, mehkoc06@hotmail.com.

Giriş

Bu çalışmada cuma namazının mezhepler arasında tartışmalı sıhhat şartlarından olan şehir, cami ve izin konuları Osmanlı dönemi fetva mecmuaları ve şerhiye sicilleri ışığında ele alınmıştır. Bilindiği üzere Osmanlı Devleti resmi mezhep olarak Hanefiliği kabul etmiş ve uygulamada birliği sağlamak için Osmanlı topraklarının büyük bölümündeki mahkemelere Hanefi mezhebi görüşlerine göre hüküm verilmesi talimatını vermiştir. Bu çalışmanın amacı zikredilen konular özelinde Osmanlıda resmi mezhep olarak kabul edilen Hanefi görüşlerinin mahkeme uygulamalarına yansıyor yansımadığını tespitiye yönelik olacaktır. Konuyla alakalı genel bir kanaat oluşturması için Osmanlı'nın klasik ve Tanzimat dönemlerine ait 400 civarında mahkeme defteri taranmıştır. Bilindiği kadarıyla cuma namazının sıhhat şartlarından olan şehir, cami ve izin konularının Osmanlı dönemine ait mahkeme defterlerinden hareketle ele alındığı başka bir çalışma bulunmamaktadır. Bu çalışma ile İslam ve Osmanlı hukuk tarihine katkı sağlanması ümit edilmektedir.

1. İslam Hukukunda Cuma Namazının Vücut ve Sıhhat Şartları

Cuma, toplamak, bir araya getirmek anlamındaki “cma” kökünden isimdir.¹ Cuma namazı Kur’ân-ı Kerim’de özellikle zikredilmiş mutlak ve umûmî olarak emredilmiş², Hz. Peygamberimiz tarafından da cuma namazının kimlere farz olduğu beyan edilmiştir.³ “Cuma namazının hangi tarihte farz kılındığı konusunda iki rivayet vardır. Birinci rivayete göre Mekke’de farz kılınmış, ancak müşriklerin engellemesi yüzünden fiilen edası hicrete kadar ertelenmiştir.⁴ İkinci rivayete göre ise cuma namazı hicret esnasında farz kılınmıştır. Şöyle ki: Resûlullah Medine’ye bir saat mesafede bulunan Kubâ’ya varınca orada konaklamış, Pazartesi’den Perşembe’ye kadar ashabı ile beraber çalışarak İslâm’ın ilk mescidini inşa etmiştir. Cuma günü Kubâ’dan hareket edip Rânûnâ vadisine gitmiş ve Sâlim b. Avf kabilesine misafir olmuştur. Bu sırada cuma vakti girdiğinden vadideki namazgâhta ilk cuma namazını kıldırmıştır.⁵ Cuma

¹ Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, Lisânü’l-‘Arab, nşr. Abdullah Ali el-Kebir, “cma”. (Kahire: Dâru’l-Maârif, ts.), 1: 680.

² “Ey iman edenler! Cuma günü namaza çağrıldığı (ezan okunduğu) zaman, hemen Allah’ı anmaya (zikretmeye) koşun ve alış verişini bırakın. Bilesiniz ki bu sizin için daha hayırlıdır. Namaz kılınca yeryüzüne dağılın, Allah’ın lütfundan isteyin, Allah’ı çok zikredin; umulur ki kurtuluşa erersiniz” Cuma: 62/9-10.

³ “Ezani işiten bütün müslümanlara cuma namazı farzdır” Süleyman b. Eş’as b. İshak es-Sicistânî el-Ezdi Ebû Davud, Sünenü Ebî Davud, thk. Sıtkı Cemil el-Attâr (Beyrut: Daru İbn Hazm 2001), “Salât”, 1056; “Kim Allah’a ve ahiret gününe iman ediyorsa ona kadın, yolcu, köle ve hasta müstesna cuma namazı farzdır.”; Ebû Davud, Sünenü Ebî Davud, “Salât”, 1067.

⁴ Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezid er-Rebe’î el-Kazvîni İbn Mâce, es-Sünen, (thk. Muhamed Fuad Abdülbâki (bsy: yy, ts), “İkâmetü’s-Salâh”, 1081.

⁵ Ebû Muhammed Cemâlüddin Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyüb el-Himyîri el-Meâfirî el-Basrî el-Mısri, es-Siretü’n-Nebeviyye, thk Abdulhafız Şelebî (Mısır: Matbaatu Mustafa el-Ülbânî, 1936), 2: 78; Mustafa es-Sibâî, es-Siretü’n-Nebeviyye, (Beyrut: el-Mektebü’l-İslâmî, 1972), s. 66; Hayreddin Karaman, “Cuma”, TDV İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1993), 8: 85.

namazının farziyeti kitap, sünnet ve icma ile sabittir.⁶

Belli şartların gerçekleşmesi halinde cuma namazının farz olduğu konusunda ittifak (icmâ) vardır. Bu şartlar vücûb ve sıhhat şartları olmak üzere iki kısımdır.

1. 1. Cuma Namazının Vücub Şartları

Vücûb şartları Cuma namazı ile sorumlu olmak için, sıhhat şartları ise cuma namazının muteber ve geçerli olması için gereklidir. Vücûb şartları üzerinde mezhepler arasında önemli bir ihtilaf yoktur. Bir müslümanın cuma namazı ile yükümlü olabilmesi için akıl ve bulûğa ermesinin yanısıra, erkek, hür, mukim ve sağlıklı (körlük, ayağın kesik olmaması gibi) olması şarttır.⁷ Cuma namazı seferî, hasta ve kadınlara farz olmamakla beraber camiye gidip namaza katılırlarsa ayrıca öğle namazını kılmaları gerekmez. Hastalık, hasta bakıcılık, kişiyi bitkin hale getiren yaşlılık, sağlığa zarar verecek ölçüde sıcak veya soğuk, aşırı derecede yağmur ve çamur, mal, can bakımından güvenliğin bulunmaması gibi mazeretler cuma namazı yükümlülüğünü düşürür.⁸

1. 2. Cuma Namazının Sıhhat Şartları

Cuma namazının sıhhat şartlarında mezhepler arasında ihtilaf bulunmaktadır. Cuma namazının sıhhat şartları şehir, cami, cemaat, vakit, imam ve hutbe olmak üzere altı tanedir. Bu çalışma da şehir, cami ve izin konuları ele alınacaktır.

1. 2. 1. Cuma Namazının Sıhhat Şartı Olarak Şehir

Hanefî fakihler cuma namazının sadece şehir (mısr) veya civarında kılınabileceğini, şehir sayılmayan köy gibi yerlerde ise kılınamayacağı görüşündedirler.⁹ Ancak şehrin tanımı konusunda Hanefî hukukçular arasında görüş ayrılıkları bulunmaktadır.

Ebü Hanife'ye göre, dinin gereklerinin yerine getirildiği, hâkimi ve müftüsünün

⁶ Ebü Muhammed Bedreddin Mahmud b. Ahmed b. Musa el-Aynî, el-Binâye fi şerhi'l-Hidâye (Beyrut: Dâru'l-Fıkr, 1990), 3: 47; Molla Hüsrev, Dürerü'l-hükkâm fi şerhi Gureri'l-ahkâm (İstanbul: Mir Muhammed Kütüphanesi, 1890), 1: 136.

⁷ Ebü'l-Hasan Burhânüddin Ali b.Ebi Bekr b. Abdilcelil Merginânî, el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-mübtedî, thk. Muhammed Adnan Derviş (Beyrut: Dâru'l-Erkâm, bty.), 1: 100; Ebü'l-Velid Muhammed b. Ahmed b. Ahmed el-Kurtubî el-Endelüsî İbn Rüşd, Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktesid, thk. Ali Muhammed Muavved (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1971), s.148; el-Mevsû'atü'l-Fıkhıyye, "Salâtü'l-Cum'a", (Kuveyt: Vizâretü'l-Evkaf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye, 1992), 27: 198-199.

⁸ Molla Hüsrev, Dürerü'l-hükkâm fi şerhi Gureri'l-ahkâm, 1: 138-139; İbn Rüşd, Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktesid, s. 149; Muhammed b. İdris eş-Şâfiî, el-Ümm, thk. Rif'at Fevzi Abdulmuttalib (bsy: Dâru'l-Vefa, 2001), 2: 374-376; Ebü İshak Cemalüddin İbrahim b. Ali b. Yusuf eş-Şirâzî, el-Mühezzeb fi fihhi'l-İmam eş-Şâfiî (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1995), 1: 206; Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Hamza el-Ensârî er-Remlî, Nihâyetü'l-muhtâc ilâ şerhi'l-Minhâc (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2002), 2: 284-288; Ebü'l-Velid Süleyman b. Halef b. Sad b. Eyyub el-Bâci, el-Müntekâ, thk. Muhammed Abdülkâdir Ahmed Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1999), 2: 109; Muvaffaküddin Ebü Muhammed Abdullah b. Ahmed b. Muhammed İbn Kudâme, el-Muğni, thk. Abdullah b. Abdilmuhsin et-Türki-Abdülfezzah Muhammed el-Hulv (Riyad: Dâru Âlemü'l-Kütüb, 1997), 3: 216-219; Mansur b. Yunus b. İdris el-Buhûti, Keşşâfü'l-kınâ' an metni'l-İknâ', thk. Muhammed Emin ed-Dinnâvi (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1997), 1: 504; Karaman, "Cuma", TDV İslâm Ansiklopedisi, 8: 86; el-Mevsû'atü'l-Fıkhıyye, "Salâtü'l-Cum'a", 27: 198-199.

⁹ Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. Cafer el-Kudûri, el-Muhtasar, thk. Kamil Muhammed Uveyda (Beyrut: yy, 1997), s. 40; Merginânî, el-Hidâye,1: 100.

olduğu, sokaklarının ve çarşısının bulunduğu, insanların sorunlarını iletebileceği ve mazlumun intikamını zalimden alacak bir yöneticisinin bulunduğu yer şehirdir. Bu görüş mezhepteki zahir ve esahh görüştür.¹⁰

Şehrin tanımıyla alakalı Ebû Yusuf'a (ö. 182/798) nisbet edilen üç rivayet vardır. Birinci rivayetteki tanıma göre, yönetici ve hâkiminin olduğu ve had cezalarının uygulandığı yer;¹¹ ikinci rivayetteki tanıma göre, çocuklar, kadınlar ve köleler hariç bir yerleşim yerindeki erkeklerin en büyük mescidine sığmadıkları yer;¹² diğer rivayete göre ise, içinde on bin kişinin yaşadığı yerleşim yeri şehirdir.¹³

İmam Muhammed'e (ö. 189/805) göre ise şehir, kendi içinde hâkim ve yöneticisi olmasa da devlet başkanının oraya göndereceği bir naib vasıtasıyla had ve kısas cezalarının uygulanma imkânı olan yerleşim yeridir.¹⁴

Diğer bazı Hanefi hukukçular ise şehri, halkın işlerini görmek için başka bir yere gitmesini gerektirmeyecek kadar her meslekten zanaatkarların bulunduğu yerleşim birimi olarak tanımlamaktadırlar.¹⁵

Şehrin çevresinde bulunan şehre tabi olan dış mahalleler (şehir civarı) şehrin ortası gibi kabul edilerek şehre dahil edilmiştir.¹⁶ Dış mahallenin-şehir civarının şehirden sayılabilmesi için şehre uzaklığı ile alakalı farklı ölçüler/mesafeler ileri sürülmüştür. Bu ölçüler de bir mil (1610 m), iki mil, üç mil, bir fersah (yaklaşık 6 km), iki fersah gibi farklılık arz etmektedir.¹⁷ Son dönem Hanefi fakihlerinden İbn Âbidîn (ö.1252/1836) de bu mesafenin üç fersaktan fazla olabileceğini belirtmektedir.¹⁸ Bazı fakihlere göre "şehir civarı"nın ölçüsü ise normal şartlarda ezan sesinin duyulacağı sahadır.¹⁹ Kaynaklarda zikri geçen "şehir hükmünde olan" ifadesinden kastedilen şey, şehre tabi olan dış mahallelerdir.²⁰

Şâfiiler, halkın devamlı oturduğu hem şehirde hem de köyde cuma namazı kılınabileceğini söylerler. Onlar için namazı kılanların sayısının kırk kişi olması yeterlidir.²¹ Ancak halkın sürekli oturmadığı harabe yerler veya sahrada sürekli veya geçici olarak kurulan çadır kentlerde sayı kırk kişi olsa bile cuma namazı

¹⁰ Kemâleddin Muhammed b. Abdülvâhid b. Abdülhamid İbnü'l-Hümâm, Fethu'l-Kadir (Beyrut: yy, ts), 3: 202; Molla Hüsrev, Dürerü'l-hükkâm fi şerhi Gureri'l-ahkâm, 1: 139; Zeynüddîn b. İbrahim el-Mısıri İbn Nüceym, el-Bahrü'r-râik şerhu Kenzi'd-dekâik (Beyrut: yy, 1997), 2: 151; Aynî, el-Binâye fi şerhi'l-Hidâye, 3: 53.

¹¹ Aynî, el-Binâye fi şerhi'l-Hidâye, 3: 52; Molla Hüsrev, Dürerü'l-hükkâm fi şerhi Gureri'l-ahkâm, 1: 139.

¹² Aynî, el-Binâye fi şerhi'l-Hidâye, 3: 53; "Ebû Hanife'nin öğrencilerinden olan Ebû Mutî' el-Belhî (ö. 199/814) ve bir diğer Hanefî fakihî Muhammed b. Şücâ es-Selci de Ebû Yusuf'la aynı görüştedir."; Aynî, el-Binâye fi şerhi'l-Hidâye, 3: 52-53; İbn Nüceym, el-Bahrü'r-râik şerhu Kenzi'd-dekâik, 2: 152.

¹³ Aynî, el-Binâye fi şerhi'l-Hidâye, 3: 52; Molla Hüsrev, Dürerü'l-hükkâm fi şerhi Gureri'l-ahkâm, 1: 139.

¹⁴ Aynî, el-Binâye fi şerhi'l-Hidâye, 3: 52.

¹⁵ Aynî, el-Binâye fi şerhi'l-Hidâye, 3: 53.

¹⁶ Şemsü'l-Eimme Ebû Sehl Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed es-Serahsî, el-Mebsût (Beyrut: Dâru'l-Marife, ts), 2: 122.

¹⁷ Aynî, el-Binâye fi şerhi'l-Hidâye, 3: 54; İbnü'l-Hümâm, Fethu'l-Kadir, 3: 202.

¹⁸ Muhammed Emin b. Ömer b. Abdilaziz el-Hüseynî ed-Dımaşkı İbn Âbidîn, Reddü'l-muhtâr ale'd-Dürri'l-muhtâr (Riyad: Dâru Âlemi'l-Kütüb, 2003), 3: 8.

¹⁹ Aynî, el-Binâye fi şerhi'l-Hidâye, 3: 54; İbnü'l-Hümâm, Fethu'l-Kadir, 3: 204; İbn Nüceym, el-Bahrü'r-râik şerhu Kenzi'd-dekâik, 2: 153; el-Mevsû'atü'l-Fıkhıyye, "Salâtü'l-Cum'a", 27: 197.

²⁰ İbnü'l-Hümâm, Fethu'l-Kadir, 3: 201.

²¹ Remlî, Nihâyetü'l-muhtâc ilâ şerhi'l-Minhâc, 2: 289-290.

kılınamaz.²²

Mâlikî fakihlere göre, bir yerde cuma namazı kılınabilmesi için oranın “yerleşim birimi” olması (istîtân) yeterlidir. Böyle bir özelliğin gerçekleşmesi için, meskûn mahaldeki yapıların en azından kerpiç, ahşap ya da kamış türü malzemeden yapılmış olması icap eder. İçinde geçici süreyle ikamet edilen çadır gibi yapıların oluşturduğu bir mevkide cuma namazı kılmak sahih değildir, insanların devamlı oturdukları şehir, köy vb. yerleşim merkezleriyle buralarda okunan ezanın duyulacağı civar bölgelerde cuma namazının kılınabileceği görüşündedirler.²³

Hanbelîler ise Şâfiilerde olduğu gibi cuma namazı ile mükellef en az kırk kişinin oturduğu bir yerleşim bölgesinde cuma namazının kılınabileceğini söylemişlerdir. Hanbelîlerin, Şâfiilerden farklı düşündüğü husus, cuma namazının geçici çadır veya sahralarda da kılınabileceğini söylemeleridir.²⁴

1. 2. 2. Cuma Namazının Sıhhat Şartı Olarak Cami

İçinde hatibin hutbe okuması için minber bulunan ve cuma namazı kılınan mescitlere cami, içinde minberi olmayan yani cuma namazı kılınmayan küçük mâbedlere mescid denilir.²⁵ Bizim görebildiğimiz kadarıyla Hanefî kaynaklarda “cami, içinde minber bulunan cuma namazı kılınan mabettir” şeklinde net bir tanım yok. Ancak cuma namazı bahislerinde içinde minberi bulunan ve cuma namazı kılınan mabetlere ya –el-mescidü'l-câmi‘-²⁶ veya –câmi‘- denilmektedir.²⁷ Böylece cami ve mescidin birbirinden farklı olduğu anlaşılmaktadır.

Hanefiler cuma namazının devlet başkanının belirlediği halka açık camilerde kılınması şartını ararlar.²⁸ Caminin kamuya açık olması, gelenin geri çevrilmediği bir mekan olmasını ifade eder. Kale gibi kapalı bir mekânda kılınan cuma namazı sahih olmaz. Ancak kalenin kapıları halkın da girmesine müsaade edilecek şekilde açılırsa, sahih olur.²⁹ Hanefilerde bir şehirde kaç camide cuma namazının kılınabileceği konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. Ebû Hanîfe'ye göre cuma namazı bir şehirde bir camide kılınabilir. İmam Muhammed'e göre şehir büyük ve herkesin bir camide toplanması sıkıntı meydana getirirse iki, üç veya daha fazla camide kılınabilir.³⁰ Ebû Yusuf'a göre şehrin ortasından nehir

²² Remlî, Nihâyetü'l-muhtâc ilâ şerhi'l-Minhâc, 2: 299-301; el-Mevsû'atü'l-Fıkhîyye, "Salâtü'l-Cum'a", 27: 196.

²³ Bâcî, el-Müntekâ, 2: 125-127; Ebü'l-Abbâs Şihâbüddin Ahmed b. İdris b. Abdîrrahman Karâfî, ez-Zehîra, thk. Said A'râb (bsy: Darü'l-Garbi'l-İslâmî, 1994), 2: 339-340; el-Mevsû'atü'l-Fıkhîyye, "Salâtü'l-Cum'a", 27: 196. M. Rahmi Telkenaroğlu, İslam İbadet Esasları (İstanbul: Beyan Yayınları, 2018), s. 104.

²⁴ İbn Kudâme, el-Muğnî, 3: 202-209; Buhûtî, Keşşâfû'l-kınâ' an metni'l-İknâ', 1: 503; el-Mevsû'atü'l-Fıkhîyye, "Salâtü'l-Cum'a", 27: 196.

²⁵ el-Mevsû'atü'l-Fıkhîyye, "Mescid", (Kuveyt: Vizâretü'l-Evkaf ve's-Şuûnî'l-İslâmîyye, 1997/1418), 37: 194; Ahmet Önkâl-Nebî Bozkurt, "Cami", TDV İslâm Ansiklopedisi, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1997), 7: 46.

²⁶ İbrahim b. Muhammed b. İbrahim el-î, Mülteka'l-ebhur, thk. Vehbî Süleyman el-Ulbânî (bsy: yy, 1986), 1: 145.

²⁷ Merğînânî, el-Hidâye, 1: 100; Aynî, el-Binâye fi şerhi'l-Hidâye, 3: 47.

²⁸ Halebî, Mülteka'l-ebhur, 1: 144.

²⁹ Bkz. Ebü Bekr Alâüddin Muhammed b. Ahmed b. Ebi Ahmed es-Semerkindî, Tuhfetü'l-fukahâ, nşr. M. Zeki Abdulber (Şam: Mektebetü Dâri't-Türâs, 1998), s. 162; Telkenaroğlu, İslam İbadet Esasları, s. 107.

³⁰ Halebî, Mülteka'l-ebhur, 1: 144.

geçiyorsa iki camide kılınabilir. İmam Muhammed'in ictihadı Ebû Hanîfe'den (ö. 150/767) de nakledilmiştir.³¹ Daha sonra gelen Şemsülemme es-Serahsî (ö. 483/1090) ve İbnü'l-Hümâm (ö. 861/1457) gibi fakihler ise cuma namazının üçten fazla yerde kılınabilmesi ictihadını mezhebin sahih görüşü olduğunu ifade etmiş ve tercihlerini bu yönde kullanmışlardır.³² Osmanlı şeyhülislamlarından Kemalpaşazâde (ö. 940/1534) kendi görüşünü belirtmeksizin Hanefî mezhebindeki farklı görüşleri risalesinde zikretmiştir.³³

Şâfiiler cuma namazının şehir, kasaba ve köyde yalnız bir camide kılınabileceği görüşünü benimserler.³⁴ Caminin bütün cemaati almaması halinde birden fazla camide kılınabileceğini söylerler. Cemaatin hepsini alacak büyüklükte bir cami varken birden fazla camide kılınması durumunda önce namaza önce başlayanların veya devlet başkanı ile birlikte kılanların namazları sahih olup diğerlerinin ayrıca öğle namazını kılmaları farzdır.³⁵

Mâlikî kaynaklarda da bir şehirde tek camide cuma namazı kılınabileceği; şehir büyük ve cemaat tek camiye sığmıyorsa devlet başkanının izin vermesi halinde birden fazla camide kılınmasının da câiz olduğu söylenir.³⁶ Bununla birlikte camiye dönüştürülen mescidin, yerleşim bölgesinin yapılarında kullanılan daha aşağı olmayan malzeme ile inşa edilmiş olması şartı da aranır.³⁷

Hanbelîler'e göre bir cami bütün cemaati alıyorsa ikinci bir camide kılınmaz. Şehir büyükse iki camide kılınabilir. Bu durumda devlet başkanının bulunduğu veya kılınmasına izin verdiği camideki namaz sahihtir, diğerleri ise sahih değildir. İki köy birbirine yakın olsa da herbirinde cuma namazı kılınabilir.³⁸

1. 2. 3. Cuma Namazının Sıhhat Şartı Olarak İzin

Bu şart mezhepler arasında ihtilafli bir konudur. Şâfiiler, Hanbelîler ve bazı Mâlikîler cuma namazını devlet başkanı veya onun yetki verdiği kimsenin kıldırmasını şart koşmamışlardır.³⁹ Devlet başkanının izin vermesi gerektiğini söyleyen diğer bazı Mâlikîlerin bu hususta aradığı şart ise mukîm veya en az dört gün kalmaya niyetli seferî bir imamın kıldırması şeklindedir.⁴⁰

³¹ Halebî, Mülteka'l-ebhur, 1: 145; el-Mevsû'atü'l-Fıkhiyye, "Salâtü'l-Cum'a", 27: 204.

³² Serahsî, el-Mebsût, 2: 120; İbnü'l-Hümâm, Fethu'l-Kadir, 3: 203.

³³ İbn Kemal Şemseddin Ahmed b. Süleyman Kemalpaşazâde, Risâletü fi cevâzi salâti'l-cum'ati fi'l-mevdiayni, (Köprülü Yazma Eser Kütüphanesi Fazıl Ahmed Paşa Koleksiyonu, Demirbaş no: 34 Fa 1580/24), s. 23.

³⁴ Şâfiî, el-Ümm, 2: 378; İbrâhim İsmâil b. Yahya b. İsmâil el-Müzenî, el-Hâvi'l-kebîr (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1994), 2: 408-409; Şirâzi, el-Mühezzeb fi fıkhi'l-İmam eş-Şâfiî, 1: 207; el-Mevsû'atü'l-Fıkhiyye, "Salâtü'l-Cum'a", 27: 204.

³⁵ Şâfiî, el-Ümm, 2: 384-385; Şirâzi, el-Mühezzeb fi fıkhi'l-İmam eş-Şâfiî, 1: 221.

³⁶ Bâci, el-Müntekâ, 2: 129; Karâfi, ez-Zehira, 2: 335; el-Mevsû'atü'l-Fıkhiyye, "Salâtü'l-Cum'a", 27: 204.

³⁷ Bâci, el-Müntekâ, 2: 128.

³⁸ İbn Kudâme, el-Muğni, 3: 212-213; Buhûti, Keşşâfü'l-kınâ' an metni'l-İknâ', 1: 517; el-Mevsû'atü'l-Fıkhiyye, "Salâtü'l-Cum'a", 27: 204.

³⁹ Şirâzi, el-Mühezzeb fi fıkhi'l-İmam eş-Şâfiî, 1: 207; Buhûti, Keşşâfü'l-kınâ' an metni'l-İknâ', 1: 500; Karâfi, ez-Zehira, 2: 333; el-Mevsû'atü'l-Fıkhiyye, "Salâtü'l-Cum'a", 27: 197.

⁴⁰ Karâfi, ez-Zehira, 2: 333; Karaman, "Cuma", TDV İslâm Ansiklopedisi, 8: 87.

Hanefiler cuma namazını devlet başkanı veya izin verdiği kimselerin kıldırması halinde sahih olacağını aksi durumda geçerli ve sahih olmayacağını söylemişlerdir. İmam Muhammed *Kitābu'l-Asl* isimli eserinde bu şartın hangi delile dayanılarak ortaya konulduğuna dair bir açıklama yapmaksızın ve kendi kanaatini belirtmeksizin İmam Ebû Hanife'den nakil yaparak devlet başkanının izin vermediği kişinin kıldıracağı cuma namazının geçerli olmayacağını ifade eder.⁴¹

Müteahhirün Hanefî âlimleri bu görüşü ispatlamak için naklî ve aklî bir takım deliller ileri sürmüşlerdir. Bu delillerin en önemlisi *“İyi veya kötü bir devlet başkanı (imam) olduğu halde cumayı terkeden kimseye Allah dirlik düzenlik vermesin”* mealindeki Câbir hadisidir.⁴² Devlet başkanının veya izninin bulunması ile ilgili aklî gerekçe ise cuma toplantısı gibi sosyal yönü de bulunan bir faaliyetin güven içinde yürütülebilmesini sağlayacak kamu düzeninin kurulması ve korunmasından ibarettir.⁴³ Cuma namazı devlet başkanı veya izin verdiği kimseler tarafından kıldırılmadığı zaman fitne çıkacağı “Devlet başkanı şart koşulmazsa, bu, fitneye yol açar. Devlet başkanı kıldırırsa böyle bir fitne ortadan kalkar.” şeklinde ifade edilen “sedd-i zerâi” prensibinde Hanefî âlimler görüş birliği yapmıştır.⁴⁴

“Cabir hadisi sened yönünden zayıf bulunmuştur.⁴⁵ Söz konusu hadis sahih kabul edilse bile devlet başkanı bulunmadığı yahut bulunup da izin vermediği takdirde kılınan cuma namazının sahih olmadığına delâlet etmez. Hadisten çıkarılabilecek sonuç, bu durumda cuma namazı kılmayanların sorumlu olmayacaklarından ibarettir. Nitekim bazı Hanefî fakihleri⁴⁶ de ihtilâl vb. sebeplerle devlet başkanının veya izninin (emr-i sultan) bulunmadığı hallerde cemaatin rızâ göstereceği bir imamın arkasında cuma namazının kılınabileceğini ifade etmiş, sultanın kötü niyetle izin vermemesi durumunda da cuma namazının kılınmasının câiz olduğunu söylemişlerdir.”⁴⁷

Cuma namazı ve sıhhat şartlarıyla alakalı özel çalışma yapan Hayrettin Karaman ve Recep Çetintaş, cuma namazının farz oluşu ve fazileti katî olan bir ibadetin sıhhat şartı olup olmadığı kesinlik ifade etmeyen bazı uygulama örnekleri sebebiyle terkedilmesi, yahut onu geçersiz kılacak davranışlarda bulunulmasının uygun olmadığı, cuma namazının, az veya çok bir cemaat ve arkasında namaz

⁴¹ Ebû Abdullah Muhammed b. Hasen eş-Şeybânî, *Kitābu'l-Asl*, thk. Ebu'l-Vefa el-Afgânî (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1990), 1: 326.

⁴² İbn Mâce, es-Sünen, “Fardu'l-cum'a”, 1082.

⁴³ Karaman, “Cuma”, TDV İslâm Ansiklopedisi, 8: 87.

⁴⁴ Serahsi, el-Mebsût, 2: 120; Merğînânî, el-Hidâye, 1: 99; Aynî, el-Binâye fi şerhi'l-Hidâye, 3: 57; Halebî, Mülteka'l-ebhur, 1: 144; İbnü'l-Hümâm, Fethu'l-Kadir, 3: 209; Recep Çetintaş, “Hanefilerin Cuma Namazını Devlet Başkanı Veya İzin Verdiği Kimselerin Kıldırması Şartıyla Kayıtlamasına Usûlî Bir Bakış”, Çukurova Üniversitesi. İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2014, sayı: 2, s. 213; Telkenaroğlu, İslam İbadet Esasları, s. 107-108.

⁴⁵ Çetintaş, “Hanefilerin Cuma Namazını Devlet Başkanı Veya İzin Verdiği Kimselerin Kıldırması Şartıyla Kayıtlamasına Usûlî Bir Bakış”, s. 231.

⁴⁶ İbnü'l-Hümâm, Fethu'l-Kadir, 3: 210; İbn Âbidin, Reddü'l-muhtâr ale'd-Dürri'l-muhtâr, 3: 12-13.

⁴⁷ Karaman, “Cuma”, TDV İslâm Ansiklopedisi, 8: 87.

kılmaya rızâ gösterilecek bir imamın küçük ya da büyük bir yerleşim merkezinde bulunması halinde kılınması gerekeceği kanaatindedirler.⁴⁸

2. Osmanlı Hukukunda Cuma Namazının Sıhhat Şartları

Bu bölümde cuma namazının sıhhat şartlarından olan şehir, cami ve izin meselelerinin Osmanlı dönemi fetva mecmuaları ve mahkeme kayıtlarına yansımaları ele alınacaktır.

2.1. Osmanlı Hukukunda Cuma Namazının Sıhhat Şartı Olarak Şehir

Osmanlı hukuk tarihi araştırmalarında fetva mecmuaları, birincil kaynaklardan kabul edilir. Osmanlı'da fetva kurumu, yasama, yürütme ve yargıyı etkilemektedir. Sıkça karşılaşılan dini-fikhî meselelere soru-cevap formatında yer veren fetva kitapları, Hanefî mezhebindeki hâkim ve müftâbih görüşü bildirmesinin yanı sıra yerel mahkemelerde alınan kararların temyiz mahkemeleri tarafından bozulmasını önleme açısından hâkimlerin karar verirken başvurdukları kaynaklardandır.⁴⁹

Osmanlı dönemi fetva mecmualarında, Hanefîlerin cuma namazının sahih olması için ileri sürdüğü cuma namazının şehirde kılınabileceği, şehir vasfını taşımayan köy gibi yerlerde yaşayanlara cuma namazının farz olmadığı şeklindeki görüşlere mutabık fetvalar bulunmaktadır.

17. Yüzyıl şeyhülislamlarından Minkârizâde Yahya Efendi (ö. 1089/1678) ise şu fetvasında, köyde yaşayanlara cuma namazının farz olmadığını ve mescid ifadesini özellikle belirterek orada cemaatle öğle namazının kılınabileceğini söylemektedir; *“Üzerine cuma vacib olmayan karye cuma günü karyede vakı olan mescidlerinde cem olup cemaat ile salât-i zuhru edâ etmek caiz olur mu? el-Cevab: Olur.”*⁵⁰

18. Yüzyıl şeyhülislamlarından Yenişehirli Abdullah Efendi (ö. 1156/1743) konuyla alakalı verdiği fetvasında, şehir köy ayırımı yaparak köyde yaşayanlara cuma namazının farz olmadığını ancak öğle namazını cemaatle kılmalarında bir sakınca olmadığını ifade etmektedir; *“Ehl-i mısırın gayrı kurâ ahalileri üzerlerine salât-i cuma farz mıdır? el-Cevab: Değildir. Bu surette ol kurâ ahalileri cuma günü salât-i zuhru cemaat ile kılmalarında kerâhat var mıdır? el-Cevab: Yokdur.”*⁵¹

Osmanlı mahkeme kayıtlarında bu fetvaların yürürlüğünü gösterecek birçok örnek bulunmaktadır. Örneğin aşağıdaki 1673 tarihli Konya mahkemesindeki

⁴⁸ Karaman, “Cuma”, TDV İslâm Ansiklopedisi, 8: 87; Çetintaş, “Hanefîlerin Cuma Namazını Devlet Başkanı Veya İzin Verdiği Kimselerin Kıldırması Şartıyla Kayıtlamasına Usûlî Bir Bakış”, s. 210.

⁴⁹ Mehmet Koç, Osmanlı Hukukunda Ta'zir Suç ve Cezaları (Konya: Aybil Yayınları, 2017), s. 54.

⁵⁰ Şeyhülislam Minkârizâde Yahya Efendi, Fetâvâ-yı Yahya Efendi (Londra: British Museum, No. 135), s.4a.

⁵¹ Şeyhülislam Yenişehirli Abdullah Efendi, Behcetü'l-Fetâvâ, haz. Süleyman Kaya-Betül Angin-Zeynep Trabzonlu-Asuman Erkan (İstanbul: Klasik Yayınları, 2011), s. 42.

kayıtta, Sille köyünde yaşayanlar o güne kadar oturdukları yerin köy olmasından dolayı cuma namazı kılamadıklarını söyleyerek cuma namazı kılabilmesi için köylerindeki mescidin camiye çevrilerek cuma namazı kılınması için izin istemektedirler. Her ne kadar mahkeme kaydında zikredilmese de muhtemelen cami cemaati o zamana kadar öğle namazını cemaatle kılmaktaydı.

“Sille’de cami-i şerif için emr-i şerifdir (...) malum ola ki kaza-i mezbûra tabi Sille **nam karyede cami olmayup ve camii olan kurâlara baîd olup ahalisi edâ-i salât-ı cumada usret çekmeleriyle** karye-i mezbûrenin Kuz mahallesinde olan mescidi karye-i mezbûre ahalisi kendi mallarıyla hasbeten lillâhi teâlâ cami eylemek murad etmeleriyle izn-i hümâyunum erzânî (münasip, uygun) kılınmak bâbında inayet ricasına arz eylediği pâye-i serîr-i a'lâya (yüce saltanat makamı) telhis (özet, kısa) olundukda izn-i hümâyunum erzânî kılınmıştır (...)1673”⁵²

Hanefiler yukarıda geçtiği üzere şehirde olduğu gibi şehir hükmünde olan yerlerde de cuma namazı kılmanın sahîh olacağını söylemişlerdi. Şehir hükmünde olan yerlerle ilgili mesafe konusunda farklı görüşler olsa da -şehre tabi olan dış mahalleler- olarak ifade etmişlerdi.⁵³

Osmanlı dönemi fetva mecmualarında da şehir hükmünde olan yerlerde kılınan cuma namazının sıhhatine dair fetvalar bulunmaktadır. Şeyhülislam Minkârizâde Yahya Efendi meseleyle alakalı verdiği fetvada, mesafe konusundaki tartışmalara değinmeksizin ve şehir hükmünde olan yerin tanımını yapmaksızın sadece şehir hükmünde olan yerlerde cuma namazı kılmanın farz olduğunu ifade etmektedir; “*Mısr (şehir) hükmünde olan bir beldede mukim olan Zeyd’e salât-i cuma farz mıdır? el-Cevab: Farzdır.*”⁵⁴

17. Yüzyıl şeyhülislamlarından Çatalcalı Ali Efendi (ö. 1104/1692) ise fetva mecmuasındaki bir fetvada, yine klasik Hanefî kaynaklarda yer alan şehir hükmünde olan yerin şehre yakınlığı konusundaki mesafe tartışmalarına girmeksizin daha doğrusu bir mesafe zikretmeden şehir hükmünde olan yeri tanımlarken klasik Hanefî görüşüne uygun -şehre tabi dış mahalle- şekilde ifade etmektedir. Fetvada İstanbul’un sonu (fînâ) yani şehre tabi olan dış mahallelerinde kılınan cuma namazının sahîh olacağını ifade etmektedir; “*Finâ-i (son) İstanbul’dan olan Davud Paşa ve Kağıthane’de cami bina olunup içinde izn-i sultanî ile edâ-i salât-i cuma ve ideyn (iki bayram namazı) olunmak şer’an caiz olur mu? el-Cevab: Olur.*”⁵⁵

⁵² Ayşe Yürekli Tutar, 16 Numaralı Konya Şer’iyye Sicili, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2018, s. 382.

⁵³ Serahsi, el-Mebsût, 2: 122; İbnü’l-Hümâm, Fethu’l-Kadir, 3: 202; Aynî, el-Binâye fi şerhi’l-Hidâye, 3: 54; İbn Âbidîn, Reddül-muhtâr ale’l-Dürri’l-muhtâr, 3: 8; İbnü’l-Hümâm, Fethu’l-Kadir, 3: 204; İbn Nuceym, el-Bahrü’r-râik şerhu Kenzi’d-dekâik, 2: 153; Aynî, el-Binâye fi şerhi’l-Hidâye, 3: 54; el-Mevsû’atü’l-Fıkhıyye, “Salâtü’l-Cum’a”, 27: 197; İbnü’l-Hümâm, Fethu’l-Kadir, 3: 201.

⁵⁴ Şeyhülislam Minkârizâde Yahya Efendi, Fetâvâ-yı Yahya Efendi, s. 2b.

⁵⁵ Şeyhülislam Çatalcalı Ali Efendi, Fetâvâ-yı Ali Efendi (TBMM Kütüphanesi No: 1927/841), 1: 9.

İncelenen mahkeme kayıtlarında klasik Hanefî görüşü ve Çatalcalı Ali Efendi'nin fetvasının sadece bir uygulama örneği görüldü. 1763 tarihli Antep mahkemesindeki bir kayıтта, şehre mülhak (tabi) olan mahalledeki mescidin camiye çevrilmesi ve cuma namazı kılınması için talep edilen izin saltanat makamınca olumlu karşılanmaktadır.

“Ayntab (...) **kaza-i mezbûre mülhakatından (tabi)** Tışlaki mahallesi Timurcu mescid-i şerîfi sermu (geniş) cemaati kesir olub her vechle cami-i şerif olmağa mahalli münasib olmağın ashab-ı hayratdan es-Seyyid Mehmed nam sahibü'l-izz kendi malıyla **mescid-i mezbûre müceddeden minber vaz etmek için izn-i hümâyun ricasına senin ilam eylediğın ecilden izn-i hümâyunum erzân kılub** buyurdum ki mescid-i mezbûra müceddeden minber vaz edüb berât-ı şerîfimle hatîb nasb ve tayin olundukdan sonra evkat-ı salavât-ı cuma ve îdeyn olunub (...) şöyle bileler alamet-i şerîfe itimâd kılalar.1763”⁵⁶

İncelenen mahkeme kayıtlarında; şehir hükmünde olduğu ifade edilen ancak Hanefiler ve Çatalcalı Ali Efendi'nin fetvasında ifade edilen şehir hükmünde olan yer diye açıklanan –şehre tabi olan dış mahalleler- tanımının kapsamını aşacak şekilde birçok örnek bulunmaktadır. Bu noktayı irdelememizin sebebi biraz sonra mahkeme kayıtları örneklerinde göreceğimiz üzere klasik Hanefî kaynaklarındaki şehir hükmünde olan yerin -şehre tabi olan dış mahalleler- şeklindeki tanımının Osmanlı uygulamasında sadece şehre tabi olan dış mahalleler değil şehrin çok uzağında olan yerler ve köylere de şehir hükmündedir denilerek kapsamın genişletilmesidir.

Burada klasik Hanefî görüşünün kapsamı dışına çıkılan uygulama örneklerine ve o yere şehir hükmünde denilmesinin ve mescidlerin camiye çevrilme taleplerinin gerekçelerinden bahsedilecektir. Kaynaklarda yerini bulan birinci gerekçe, köyün büyük ve orada yaşayanların sayısının çok olmasıdır. Ancak bunlara değinmeden önce bu gerekçelere zemin oluşturduğu düşünülen nokta ele alınacaktır. Osmanlı şeyhülislamlarının Hanefilerin şehrin tanımıyla alakalı farklı görüşlerinden tercih ettikleri fetvalar bulunmaktadır. Şehrin tanımıyla alakalı bu fetvaların, şehir hükmünde olan yerlerden ne kastedildiğine işaret etmesi açısından önemli olduğu düşünülmektedir.

Örneğin Minkarizade Yahya Efendi, şehrin tanımıyla alakalı Hanefî mezhebi içindeki farklı görüşlerden İmam Ebû Yusuf'un “Çocuklar, kadınlar ve köleler hariç bir yerleşim yerindeki erkeklerin en büyük mescidine sığmadıkları yer şehirdir.”⁵⁷ şeklindeki görüşünü tercih etmekte ve konuyla alakalı verdiği fetvada,

⁵⁶ Çiğdem Yılmaz, 122 Numaralı Gaziantep Şer'iyeye Sicili'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi, Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kilis 2016. s. 77.

⁵⁷ İbn Nüceym, el-Bahrü'r-râik şerhu Kenzi'd-dekâik, 2: 152; Aynı, el-Binâye fi şerhi'l-Hidâye, 3: 53; Ebû Hanîfe'nin öğrencilerinden olan Ebû Mutî' el-Belhî (ö. 199/814) ve bir diğer Hanefî fakihî Muhammed b. Şücâ es-Selci de Ebû Yusuf'la aynı görüştedir. Aynı, el-Binâye fi şerhi'l-Hidâye, 3: 52-53.

halkı kalabalık ve camiye gidecek cemaatin yani erkeklerin yerleşim yerinin en büyük mescidine sığmadığı durumda devlet başkanından izin alınarak mescidin camiye çevrilmesi ve orada cuma ile bayram namazlarının kılınmasının sahih olacağını ifade etmektedir; *“Bir karyenin halkı kesir olup cemaati ekber mescidlerine sığmamışlarsa ol ehl-i karyeden Zeyd ol mescidi izn-i sultanî cami edüp taraf-ı sultanîden Bekr hatib nasb olunup salât-i cuma ve ideyn ikamet olunsa sahih olur mu? el-Cevab: Olur.”*⁵⁸

17. Yüzyıl şeyhülislamlarından olan Feyzullah Efendi'nin (ö. 1114/1703) fetva mecmuasında da Minkarizade Yahya Efendi'nin verdiği fetvaya benzer bir fetva bulunmaktadır. Feyzullah Efendi de ahalisi, en büyük mescidlerine sığmayan yerleşim yerinde cuma namazı kılınabileceğini söylemektedir. Önceki fetvadan farkı ise yerleşim yerindeki evlerin sayısının iki yüzden fazla olması gerektiğini ifade etmesidir. Ancak her iki şeyhülislamın birleştikleri nokta cemaatin yerleşim yerindeki en büyük mescide sığmamaları şartıdır; *“İkiyüzden ziyade evleri müştemil olup üzerlerine salât-i cuma vacibe olup ahalisi ekber-i mesâcidine sığmayan mevzide salât-i cuma ikamet olunmak için izn-i sultanî sâdır olmuş olsa ol mevzide ikamet-i cuma caiz olur mu? el-Cevab: Olur.”*⁵⁹

Zikredilen fetvaların yanısıra irade-i seniyyelerde⁶⁰ de, çevresinde cuma namazı kılınabilecek yerleşim yeri olmayan büyük köylerdeki mescidlerin camiye çevrilebilmesinin dinen meşru olmasından bahsedilmektedir. Köy büyük değilse mescidlerin camiye çevrilmeyeği bildirilmektedir.

1848 tarihli irade-i seniyyede böyle bir örnek bulunmaktadır. Divanı hümayuna,⁶¹ köydeki mescidlerin camiye çevrilme talepleri ulaşmaktadır. Köylülerinin taleplerinin gerekçesi, köylerinin büyük olduğu ve köylerinin yakınında cuma namazı kılınabilecek bir yerleşim yeri olmamasıdır. Padişah da köylülerin mescidlerinin camiye çevrilmesi taleplerinin şer'î-fikhî meşruiyeti konusunda fetvahaneden fetva istemektedir. Fetvahaneden verilen cevapta kısaca, bir yerleşim yerinde cuma namazı kılmanın İslamın şîâr/alametinden olsa da, köy büyük değilse köydeki mescidin camiye çevrilmesine izin verilmemesi caizdir, denilmektedir. Padişah da irade-i seniyyede, fetvahaneden verilen fetvanın gereğini yerine getirerek, küçük köylerdeki mescidlerin camiye

⁵⁸ Şeyhülislam Minkârîzâde Yahya Efendi, Fetâvâ-yı Yahya Efendi, s. 4a.

⁵⁹ Şeyhülislam Feyzullah Efendi, Fetâvâ-yı Feyziye, haz. Süleyman Kaya (İstanbul: Klasik Yayınları, 2009), s. 7.

⁶⁰ “İrade-i seniyye veya irade sözü “padişah emri” anlamına gelmekte, padişahın sadrazama bizzat tebliğ ettiği veya Mâbeyn-i Hümâyün başkâtibi tarafından sadrazama bildirildiği emir karşılığı kullanılan bir tabirdir.” Mübahat S. Kütükoğlu, “İrade-i Seniyye”, TDV İslam Ansiklopedisi, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2000), 22: 391.

⁶¹ “Osmanlı Devleti'nin en önemli kurul ve teşkilatlarından biri olan Divân-ı Hümâyün, yasama, yürütme ve yargı işlerinde padişahın sonraki en yetkili organıdır.” Ahmet Mumcu, Divan-ı Hümâyün, (Ankara: Phoenix Yayınları, 2007), s. 54; “Bu divanda siyasi, iktisadi, askeri, sosyal ve hukuki her türlü konu görüşülerek padişah adına kararlar alınır ve padişahın onayıyla kesinleşir.” İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1984), s. 79.

çevrilmesine izin verilmeyeceğini bildirmektedir.⁶²

Yukarıda zikri geçen her iki fetvada, cuma namazı kılınacak yerleşim yerinin halkının kalabalık olmasına vurgu yapılmaktadır. İrade-i seniyyedeki fetva da ise cuma namazı kılınacak yerleşim yerinin büyük olmasına vurgu yapılmaktadır.

İleride mahkeme kayıtlarında görüleceği üzere cuma namazı kılınması için izin talebinde bulunanların gerekçesi, köylerinin büyük ve orada yaşayanların sayısının çok olmasıdır. Ancak “yerleşim yerimiz/köyümüz şehirdir” diyemedikleri için “yerleşim yerimiz/köyümüz şehir hükmündedir” demektedirler. Köylerinin şehir hükmünde olduğunu düşünmelerinin kökeninde ise Osmanlı şeyhülislamlarının şehrin tanımıyla alakalı verdikleri fetvalar yatmaktadır. Yukarıda zikri geçen fetvalarda cuma namazı izni verilmesinin gerekçesi olan –cemaatin en büyük mescide sığmaması ve yerleşim yerinin büyük olması- şeklindeki ifadelerin mahkeme kayıtlarına da yansıdığı görülecektir.

Birçok mahkeme kaydında, izin talebinde bulunan köylüler –köyün büyük ve halkının kalabalık olduğunu- ifade ederlerken bu lafızların hemen akabinde - köylerinin şehir hükmünde olduğunu da- söylemektedirler. Köyümüz -şehir hükmündedir- lafzından kast ettikleri şey -şehre tabi olan dış mahalleler- değildir. Osmanlı mahkeme kayıtlarındaki birçok örnek –şehir hükmündedir- teriminin Osmanlıda farklı bir terim olarak algılandığını göstermektedir. Bu tespit mahkeme kayıtlarından örnekler verilerek açıklanmaya çalışılacaktır.

Örneğin 1895 tarihli Sivas mahkemesindeki bir kayıta; Gürün ilçesine bağlı Yurt köyünün halkı mahkemeye giderek, köylerinin büyük ve orada yaşayanların sayısının çok olduğunu ve köylerinin şehir hükmünde olduğunu iddia etmektedirler. Bununla beraber köyün içinde başka bir cami olmadığı ve köylere yakın yerlerde cuma namazı kılınabilecek başka bir yerleşim yeri olmadığını da ifade ederek, köylerindeki mescide minber konularak cuma namazının kılınması için devlet başkanından izin istemektedirler. Sivas mahkemesi bu talebi Dîvân-ı Hümâyun’a sevk etmektedir. Dîvân-ı Hümâyun ise yerel mahkemeden kendisine ulaşan cuma namazı izni ile ilgili talebi değerlendirmekte ve köylülerin iddialarının doğruluğu tespit edildikten sonra

⁶² “(...) memalik-i mahrûse-i şahanede kain karyelerde bazı ashab-ı hayratın bina eyledikleri mesâcidde ikame-i salât-ı cuma ve ideyn olunmak üzere (...) gelen inhâların kesret-i vukuuna mebni (...) icra-yi iktizası hususu evkâf-ı hümâyun nazırı devletlü paşa hazretleri taraflarından ba tezkere istizan olunmuş olmandan naşi keyfiyet meclis-i vâlâ-yı ahkâm-ı adliyyeye havale ile icab-ı şer’îsi cânib-i fetvahanedan istiftâ olundukda o makule karyeler mescidine minber vaz istid’âsı vukuundan ol karye veyahut civarında edâ-i salât-ı cuma olunur cami-i şerif olmadığı ve **karye-i merkûme kebîr olmadığı tebeyyün ve tahakkuk eylediği takdirde minber vaz ve hatîb tayinine müsaade-i seniyye gayr-i meşru olduğu misillü karye kebîr olmadığı surette izin verilmemesi dahi caiz idüğü beyan ve iş’ar kılınmış olup vakıan o makule kurâya müceddeden minber vazı ile ikamet-i salât-ı cuma ve ideyn her ne kadar şeâir-i İslamiyyeden ise de fetvahane fetvası mucibince karye kebîr olmadığı surette minber vazına ve hatîb tayinine izin verilmemek lazım geleceğinden ve bu makule mesâil-i şer’iyye de mukteza-yı şer’-i şerif her ne ise onunla amel ve hareket olunmak iktiza (...)1848” Davut Öz, 352 Nolu Diyarbakır Şer’iyye Sicilinin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Diyarbakır 2013, s. 210.**

talebin devlet başkanı tarafından kabul edildiği, orada cuma namazı kılınmasına izin verildiği yerel mahkemeye bildirilmektedir.

“Sivas vilayeti dahilinde Gürün kazası kurâsından Çelebigân Yurt karyesi ahalisi mezkûr Gürün kazası mahkemesinde meclis-i şer’î şerif-i enverde evkâf muhasebecisi vekili Hafız Ahmed Efendi hazır olduğu halde her biriistirhâm-ı hâl edüp **karyemiz kebîr ve ahalisi kesîr olup mısır hükmünde olduğu** derûn-i karye ve civarında edâ-i salât-ı cuma ve îdeyn için cami-i şerif olmadığı cihetle ahalimiz salât-ı cuma ve îdeyni edâ etmekte usret ve içimizde ihtiyarımıza meşakkat olup cuma ve îdeyn olunmağa eşedd-i ihtiyacımız olmağla (...) **lede’t-tahkik fi’l-hakika karye-i merkûme kebîr ve ahalisi kesîr olarak mısır hükmünde olduğu** ve derûn-i karye civarında edâ-i sâlat-ı cuma ve îdeyn için âher cami-i şerif olmadığı deyü cihetle salât-ı cuma ve îdeynden mahrum oldukları dâhî ceride-i şer’iyyede mazbûtu’l-esâmi müsliminin alâ tarîki’ş-şehâde meclis-i şer’a ihbarlarından zahir ve nümâyân (görünmek) olduğu (...) **mescid-i mezkûra müceddeden minber vazıyla salât-ı cuma ve îdeyn ikamesine izn-i sultanî erzân buyrularak** (...) 1895”⁶³

1881 tarihli Kütahya mahkemesindeki bir kayıta, köylüler köylerinde ve köye yakın civarda cuma namazı kılınabilecek cami olmadığı, köylerinin büyük ve ahalisinin kalabalık olduğunu söyleyerek köydeki mescidlerinin camiye çevrilmesini talep etmektedirler. Devlet başkanı mescidin camiye çevrilmesine izin vermektedir.

“Kütahya Sancağı nevahisinden Etrafşehr Nahiyesine tabi Kumarı karyesinde ve civarında salât-ı cuma ve îdeyn ikame olunur cami olmayub ve **karye-i mezkûre kebîre ve ahalisi kesîr** ve şerâit-i sıhhat-ı salât-ı cumayı cami (sağlayan toplayan) **mısır hükmünde olunduğundan** mescid-i şerife bu kere minber vaz olunmağla salât-ı cuma ve îdeyn eda olunmak için **izn-i âli sudûruyla cami olub** (...) 1881”⁶⁴

Mescidlerin camiye çevrilme taleplerinin ikinci gerekçesi halkın cuma namazı kılmak için başka yerleşim yerine giderken karşılaştığı zorluk ve meşakkattir.

Klasik Hanefî görüşünde ve incelenen Osmanlı dönemi fetva mecmualarında “meşakket-zorluk” mescidin camiye çevrilmesi için bir gerekçe değildir. Ancak bazı mahkeme kayıtlarında, köyün büyüklüğü ve kalabalık olması dikkate alınmadan sadece köylülerin başka köye gitmekte ve cuma namazı kılmakta zorluk

⁶³ Asiye Karahan, 105 Numaralı Sivas Şer’iyye Sicili’nin Transkripsiyon ve Değerlendirmesi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 2019, s. 437.

⁶⁴ Seda Bıdak, 55 Numaralı Kütahya Şer’iyye Sicili Defterinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kütahya 2019, s. 29; Diğer örnek için bk. Yılmaz Süğümlü, Fatsa Şer’iyye Sicilleri (72 Demirbaş Nolu Defteri) Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2015, s. 248.

çekmesinden dolayı, mescidlerinin camiye çevrilme taleplerine devlet başkanı olumlu cevap vermektedir.

Örneğin 1671 tarihli Konya mahkemesindeki bir kayıta; köyün büyüklüğü ve halkının kalabalık olduğu ifade edilmeden köye yakın bir cami olmaması ve halkının cuma namazı kılmakta zorluk çektiği gerekçesiyle köylerindeki mescidin camiye çevrilmesine ve cuma namazı kılınması izin verilmektedir.

“Karye-i Çeltik’de cuma ve îdeyn edâsına izn için emr-i şerîfdir (...) malum ola ki dergâh-ı muallâma mektub gönderüp Çeltik **nam karyeye karîb cami olmayup ahalisi edâ-i salât-ı cumada küllî usret çekmeleriyle** (...) karyelerinde olan mescidi cami eylemek murad eylemeleriyle izn-i hümâyunum virilmek bâbında inayet ricasına arz eyledüğü pâye-i serîr-i a’lâma telhîs olundukda **izn-i hümâyunum erzânî kılınmışdır** (...) vaz-ı minber ve imâmet-i salât-ı cuma ve îdeyn etdüresin şöyle bilesin alâmet-i şerîfe itimâd kılâsın 1671)⁶⁵

Benzer örnek 1673 tarihli Konya mahkemesindeki başka bir kayıta bulunmaktadır. Bir önceki örnekte olduğu gibi köyün büyüklüğü ve halkının kalabalık olduğu zikredilmeksizin köylerinin cuma namazı kılınan köylere uzak olması ve halkının cuma namazı kılmakta zorluk çektiği gerekçesiyle mescidin camiye çevrilmesine ve cuma namazı kılınmasına izin verilmektedir.

“Sille’de cami-i şerîf için emr-i şerîfdir (...) Sille nam karyede cami olmayup ve camii olan kurâlara baîd olup **ahalisi edâ-i salât-ı cumada usret çekmeleriyle** karye-i mezbûrenin Kuz mahallesinde olan mescidi (...) **izn-i hümâyunum erzânî kılınmışdır** buyurdum ki (...) **vaz-ı minber ve anda salât-ı cuma ve îdeyn etdüresin** şöyle bilesin alâmet-i şerîfe itimâd kılâsın.1673”⁶⁶

Bu bölümde zikredilen fetvalar ve mahkeme kayıtlarından şu sonuç çıkarılabilir; şehir şartında Ebû Hanîfe ve İmam Muhammed’in değil, Ebû Yusuf’un kavli esas alınarak fetva verilmiştir. Halkın yerleşim yerlerinin büyük ve nüfuslarının kalabalık olması (şehir hükmünde olma) ve meşakkat iddiaları/gerekçeleri ile mescidlerin camiye çevrilme taleplerinin kökeninde Ebû Yusuf’un görüşü yatmaktadır.

2. 2. Osmanlı Hukukunda Cuma Namazının Sıhhat Şartı Olarak Cami

Yukarıda zikredildiği üzere Hanefî mezhebi içinde, bir şehirde kaç camide cuma namazı kılınabileceği konusunda farklı görüşler vardı. Bu farklı görüşlerden bahseden fetva örneğine incelenen Osmanlı dönemi fetva mecmualarında rastlanmamıştır. Osmanlının büyük şehirlerinde İmam Muhammed’in görüşüne

⁶⁵ Tutar, 16 Numaralı Konya Şer’iyye Sicili, s. 366.

⁶⁶ Tutar, 16 Numaralı Konya Şer’iyye Sicili, s. 382; Diğer örnek için bk. Bircan Durmaz, 745 Numaralı Balıkesir Şer’iyye Sicili Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir 2008, s. 24.

uyularak birden fazla camide cuma namazı kılındığı tarihen sabittir. Küçük şehirlerde birden fazla camide cuma namazının kılınması konusunda Hanefi mezhebi içindeki hangi imamın görüşünün uygulamaya yansıdığını mahkeme kayıtlarından görmek mümkündür.

1712 tarihli Antep mahkemesindeki bir kayıta, İmam Muhammed'in görüşünün Divân-ı Hümâyun/devlet başkanı kararına yansıdığı görülmektedir. Antep kazası Cedid mahallesindeki mescidin yakınlarında cami olmamasından dolayı mescidin camiye çevrilmesi ve cuma namazı kılınmasına izin verilmektedir. Bu örnek Osmanlı hukukunda küçük yerleşim yerlerinde de birden fazla camide cuma namazı kılınmasına izin verildiğini göstermektedir.

“Ayntab (...) kaza-i mezbûrede Cedid mahallede vaki Balıklı Mescid kurbunda cami-i şerîf olmayub müslümanlar sevab-ı cumadan mahrum olmalarıyla ve mescid ve bade cami olmak her vechle mahall ve münâsib olmağın **izn-i hümâyunum erzânî kılınmıştır** buyurdum ki (...) berat-ı şerîfimle bir hatîb nasb ve tayin olundukdan sonra ikamet-i salavât-ı cuma ve ideyn olunub alamet-i şerîfe itimâd kılalar. 1712”⁶⁷

1910 tarihli Nevşehir mahkemesindeki bir kayıta ise köyde ikinci caminin açılması talebi bulunmaktadır. Nevşehir mahkemesi, köyün büyük ve ahalisinin kalabalık olduğunu yapılan tahkikat sonucu anlaşıldığını da beyan ederek köye ikinci cami açılması talebini Dîvân-ı Hümâyun'a havale etmektedir. Dîvân-ı Hümâyun'un/devlet başkanının bu talebe ne şekilde cevap verdiği mahkeme defterinde zikredilmemektedir. Köyün büyüklüğü isbat edildiği ve ikinci camiye ihtiyaç duyulduğu için muhtemelen İmam-ı Muhammed'in görüşüne uygun karar verecektir.

“Niğde sancağına mülhak Nevşehir kazasına tabi Çat karyesinde vaki arsa üzerine müceddeden inşa kılınan mescid derûnuna minber vazıyla hitabet cihetinin tevcihi için karye-i mezkûre imamı ve heyet-i ihtiyariyesinden makam-ı kaimmakamiye verilen şehadetname kılıklı istid'âda (dilekçe) cuma namazlarında bir takım musinn ve malûlinin edâ-i salât-ı cuma için cami-i şerîfe gidüp gelmekte suûbet ve dûçâr-ı meşakkat olduğundan (...) hazırûn-ı mezbûrûn istid'â eylemesiyle fi'l-hakika **karye-i mezkûre kebîr ve ahalisi kesîr olmağla lede't-tahkîk anlaşılması üzerine (...) cami-i mefrûz-ı mezkûrda edâ-i salât-ı ideyn ve cuma olmak üzere izn-i hümâyun erzân buyrulması** istirhamlarında berat-ı âlişân sadaka ve ihsan buyrulması ricasını bi'l-iltimâs pâye-i serîr-i a'lâya arzı el-emru li-men lehü'l-emr. 1910”⁶⁸

⁶⁷ Narinç, 64 Numaralı Gaziantep Şer'iyye Sicili'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi, s. 273.

⁶⁸ Serkan Erdoğan, 13 Numaralı Nevşehir Şer'iyye Sicili Transkripsiyon ve Genel Değerlendirme, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırkkale 2019, s. 426.

2. 3. Osmanlı Hukukunda Cuma Namazının Sıhhat Şartı Olarak İzin

Osmanlı hukukunda imamlar, padişah beratı ile hizmete alınmaktadırlar. İmamlar, maaşlarını görev yaptıkları mescid ve camilerin vakıflarından aldıkları için tayinleri genelde vakıf mütevellisinin teklifiyle gerçekleşirdi. İmam atamalarında, genelde bu hizmeti yerine getirmek için yeterli dinî bilgilerle donanmış olma ve iyi ahlâk sahibi olma şartları aranmaktadır. İmamlık, özellikle küçük yerleşim birimlerinde ve kırsal kesimlerde babadan oğula veya aile fertlerinden birine geçebilmekte, büyük yerleşim yerlerinde ise imam adayları arasında yapılan imtihanlar neticesinde belirlenmektedir. Babadan miras kalan imamlık görevi de dinî bilgide daha üstün olduğu imtihanla tespit edilen adaya geçer. Ve imamlık beratını almaya hak kazanır.⁶⁹

Hanefilerin cuma namazının devlet başkanı veya izin verdiği kimselerin kıldırması halinde sahih olacağı aksi halde geçerli ve sahih olmayacağı şeklindeki görüşleri, Osmanlı dönemi fetvaları, irade-i seniyyelere ve mahkeme kararlarına sıkı bir şekilde yansımıştır.

Şeyhülislam Minkarizade Yahya Efendi konuyla alakalı bir fetvasında, devlet başkanı tarafından cuma namazı kıldırılmaya yetkilendirilen imamın kıldırıldığı cuma namazının sahih olduğunu ifade etmektedir; *“Bir karyenin halkı kesir olup cemaati ekber mescidlerine sığmamışlarsa ol ehl-i karyeden Zeyd ol mescidi izn-i sultanî cami edüp **taraf-ı sultanîden Bekr hatîb nasb olunup** salât-i cuma ve ideyn ikamet olunsa sahih olur mu? el-Cevab: Olur.”*⁷⁰

Şeyhülislam Çatalcalı Ali Efendi de, devlet başkanı tarafından cuma namazı kıldırılmaya yetki verilmeyen kişinin imamlık yapmasının caiz olmadığını ifade etmektedir; *“Bir cami-i şerifde hatîb olan Zeyd hitabet etmek istedikte Amr ben ederim deyu istihlafa **izn-i sultanî yoğiken imamet ve hitabet etmek şer’an caiz olur mu? el-Cevab: Olmaz.**”*⁷¹

Osmanlı dönemi fetva mecmualarında ayrıca, daha önce mescid iken devlet başkanı izni ile camiye çevrilen yerlerin aslının mescid olmasından dolayı burada cuma namazı kılınmayacağı şeklindeki itirazların geçersiz olacağı da beyan edilmektedir. Bu konuyla alakalı bir fetvasında şeyhülislam Çatalcalı Ali Efendi, devlet başkanının izin vermesiyle camiye çevrilen mescidlerde cuma namazı kılmanın sahih olacağını ve hiç kimsenin “bu cami daha önce mesciddi burada cuma namazı kılmak sahih değildir” şeklinde bir itiraz hakkının olamayacağını ifade etmektedir; *“Bir beldede olan mescid-i şerifde **izn-i sultanî** ile minber vaz’ beratle hatîb nasb olunup salât-i cuma kılınırken bazı kimesneler mücerred*

⁶⁹ Kemal Beydilli, “İmam”, TDV İslam Ansiklopedisi, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2000), 22: 181.

⁷⁰ Şeyhülislam Minkârîzâde Yahya Efendi, Fetâvâ-yı Yahya Efendi, s.4a.

⁷¹ Şeyhülislam Çatalcalı Ali Efendi, Fetâvâ-yı Ali Efendi, 1: 9.

mukaddimen mescid olmakla namaz sahih olmaz deyu men'a kadir olurlar mı? el-Cevab: Olmazlar.⁷²

İrade-i seniyyelerde de devlet başkanının atadığı imamın cuma namazı kıldırabileceği beyan edilmektedir. Hatta imam atacak kişinin taşıması gereken özelliklerin yanı sıra imamlığa aday kişinin imtihanla belirlenmesi gerekliliği noktasında dikkat edilmesi gereken kurallardan bahsedilmektedir.

Örneğin 1848 tarihli irade-i seniyyede babası imam olan ve babası imam olmayan imam adaylarının vakıf memurlarında hazır bulunduğu sancak meclislerinde imtihan edilmesi ve liyakat sahibi kişilerin belirlenmesi emredilmektedir. İmamlık yapmaya ehil olanlara devlet başkanı tarafından imamlık beratı verileceği beyan edilmektedir.

“(...) bundan böyle bir karyeye minber vaz ve hatib nasbı hususu ber minval-i muharrer iktiza-i şer’isine tatbikan icra olunup ehl-i Kur’an olduğu bi’l-imtihan numâyan (açık-belirli) olmayan kesâna (kişiler) müceddeden ve kasr-i yeden hitabet ciheti tevcih olunmaması ve eğer ashab-ı imamdan biri vefat edip de evlad-ı kebîri bulunur ve hitabet ve imamete ehliyet ve liyakatı bi’l-imtihan bilinirse ve eğer evlad-ı kebîrinin ehliyet ve liyakatı olmaz ise o makulelere hasebe’n-nizâm verilmeyip diğer ehil ve erbâba tevcih kılınması ve bunların cümlesinin imtihanları sancak meclislerinde evkâf memurları dahi hazır olduğu halde marifet-i şer’ ile icra olunarak liyakatı numâyan olduğu ve minber vazı şer’i şerife tevafuk eylediği halde hususat-ı meşrûhaya tatbikan ilam ve mazbatasının irsalı hususunu (...) ber mucib-i irade-i seniyye bu bâbda iktiza-yı halin icrasıyla hususat-ı muharrerede düsturu’l-amel tutulması (...) 1848”⁷³

Osmanlı hukukunda imamlık beratı ile ilgili konular mahkeme kayıtlarına üç şekilde yansımaktadır. Birincisi hem mescidlerinin camiye çevrilme hem de imam atanması beratı talebi şeklindedir. İkincisi camiye çevrilmesine izin verilen mescid için daha sonra imam atanması beratı talebi şeklindedir. Üçüncüsü de taleplere binaen imam ataması ve berat verilmesi şeklindedir.

Berat talebiyle ilgili mahkeme kayıtlarının çoğunda hem mescidlerin camiye çevrilme hem de imam atanması talepleri bulunmaktadır. Örneğin 1854 tarihli Safranbolu mahkemesindeki bir kayıta, köylüler hem mescidlerinin camiye çevrilmesini hem de imamlık imtihanını başarıyla geçen şahsa imam atanması beratı verilmesini istemektedirler.

“Medine-i Zaferanborlu muzâfatından Çomak Viran karyesi ahalilerinden mazbûtu’l-esâmi-i müslimin medine-i mezbûre meclisine gelüb (...) karye-i

⁷² Şeyhülislam Çatalcalı Ali Efendi, Fetâvâ-yı Ali Efendi, 1: 8.

⁷³ Öz, 352 Nolu Diyarbakır Şer’iyye Sicilinin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi, s. 210.

mezbûrenin **kurb ve civarında cami-i şerif bulunmadığından buûd (uzak) olan mahalde vaki camide salât-ı cuma ve îdeyn cümlemize meşakkat olub** ve salifü'l-beyân Çomak Viran karyesi kebire ve ahalisi kesire ve şerâit-i salât-ı îdeyn ve cuma için cami bulunmadığından (...) hitâbet-i mezkûriyeye ehl-i müstehak olduğu bu tarafta evkâf müdiri Mustafa Efendi hazır olduğu halde meclisce lede'l-ımtihan zahir ve numâyan olan işbu bais-i arz-ı ubûdiyet hazır-ı merkûm **Osman Efendi b. Mustafa ber-vech-i hasbi ber-vechi muharrer mescid-i şerif-i mezkûr cami olub kendisi ber-vech-i hasbi hatîb olmak üzere izin ve icazeti seniyyeyi hâvi yedine müceddeden bir kıta berât-ı âlişân sadaka ve ihsan buyrulmak hususunu niyaz** (...) paye-i serir-i âlâya arz ve ilam olundu bâki emir ve ferman hazreti men lehü'l-emrindir 1854”⁷⁴

Berat talebiyle ilgili mahkeme kayıtlarının bazılarında daha önce sadece camiye çevrilmesine izin verilen mescitlere ve hali hazırda cami statüsünde olan ibadet yerlerine imam atanması talepleri bulunmaktadır. Örneğin 1881 tarihli Kütahya mahkemesindeki bir kayıta, köylüler daha önce camiye çevrilmesine izin verilen ibadet mekanına bu sefer imam atanması ve atanma beratı istemektedirler. Mahkemeye giden kişiler, imamlığa önerilen kişinin imamlık yapmaya ehliyetli olduğu ve imamlık konusundaki imtihanını başarıyla geçtiğini de ifade ederek imamlık görevinin sınavı geçen şahsa tevcih edilmesini ve berat verilmesini talep etmektedirler.

“Kütahya (...) tabi Uluçayır karyesinde mescid-i şerife bu kere minber vaz olunmağla salât-ı cuma ve îdeyn eda olunmak için **izn-i âli suduruyla cami olub** ber-vech-i hasbi hitabete dahi karye-i mezbûre ahalisinden İshak Efendi hitabete ehl ve mahall ve müstehak idüğü sancağ-ı mezkûr idare meclisinde evkâf müdiri Necib Efendi hazır olduğu halde lede'l-ımtihan zahir ve nümâyan olmağla **uhdesine tevcih ve yedine berât-i şerif-i âlişân sadaka ve ihsan buyurulmak ricasıyla** (...) el-emru li-men lehü'l-emr 1881.”⁷⁵

Daha önce camilerine imam atanması ve berat verilmesi şeklinde farklı şehirlerden Divân-ı Hümâyun'a ulaşan izin talepleri Divân-ı Hümâyun'da görüşülüp devlet başkanının onayından geçtikten sonra karar ilgili yerel mahkemelere gönderilmektedir. Osmanlı mahkeme kayıtlarında imam ataması ve berat verilmesi kararlarının bulunduğu örnekler bulunmaktadır.

Örneğin 1807 tarihli Antakya mahkemesindeki bir kayıta, mescid iken camiye çevrilmesine izin verilen ve hali hazırda cami olan ibadet mekanına gönüllü/ücretsiz olarak imamlık liyakatına sahip kişinin imam olarak

⁷⁴ Bayram Canbaz, 2130 Numaralı Safranbolu Şer'iyye Sicili Transkripsiyon ve Değerlendirmesi, Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karabük 2018, s. 450; Diğer örnek için bk. Karahan, 105 Numaralı Sivas Şer'iyye Sicili'nin Transkripsiyon ve Değerlendirmesi, s.178.

⁷⁵ Bıdak, 55 Numaralı Kütahya Şer'iyye Sicili Defterinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi, s. 46; Diğer örnek için bk. Sügümlü, Fatsa Şer'iyye Sicilleri (72 Demirbaş Nolu Defteri) Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi, s. 248.

atanmasına ve berat verilmesine karar verilmektedir. Ayrıca mahkeme kararının sonundaki “*berât-ı âlişânıma mugâyir hitabet umuruna dahl ü taarruz eylemeyeler*” şeklindeki ifade fetvalarda⁷⁶ da yer almaktadır.

“Medîne-i Antakya’da vakı **mescid-i şerifin cami olmağla salahiyeti olduğundan minber vaz ve ikametine salavât-ı cuma ve îdeyne izn-i hümâyun erzânî** ve ber-vech-i hasbî hitâbeti dahi erbâb-ı istihkâktan işbu Osman Halife b. Hacı Mehmed zîde salâhûya **tevcîh ve yedine müceddeden berât-ı âlişânım verilmek** ricasına Antakya naibi Mevlana Osman zîde ilmühû arz eylediği pâye-i serîr-i a'lâya telhîs olundukda sadır olan hatt-ı hümâyun mücebince bu berât-ı hümâyunu verdim ve buyurdum ki mezbûr Osman Halife b. Hacı Mehmed zîde salâhuhû varup vech-i meşrûh üzre **camii şerîf-i mezkûrda hatîb olup edâ-i hitabet eyledikten sonra işbu berât-ı âlişânıma mugâyir hitabet umuruna dahl ü taarruz eylemeyeler**. Şöyle bileler alâmet-i şerîfe itimâd kılalar. 1807”⁷⁷

Sonuç

Cuma namazının belli şartların gerçekleşmesi halinde farz olduğu konusunda ittifak vardır. Bu şartlar vücûb ve sıhhat şartları olmak üzere ikiye ayrılır. Vücûb şartları cuma namazı ile yükümlü olmak için, sıhhat şartları ise namazın muteber ve geçerli olması için gereklidir. Vücûb şartları (erkek, hür, mukim ve mazeretsiz olmak) üzerinde mezhepler arasında ittifak vardır. Sıhhat şartlarından olan şehir, cami ve cuma namazını kıldırın imamın bizzat devlet başkanı olması veya onun izin verdiği kimse olması şartlarında mezhepler arasında ihtilaf bulunmaktadır.

Çalışmada, zikri geçen tartışmalı üç sıhhat şartının Osmanlı dönemi fetva mecmuaları ve mahkeme kararlarına yansımaları ele alındı.

İncelenen fetvalar ve mahkeme kararları örneklerinden hareketle Osmanlı hukukunda cuma namazının ihtilafı olan sıhhat şartlarıyla alakalı şu hususları ifade etmek mümkündür.

Şehir (mısr) şartına dair fetvalarda, Hanefîlerin cuma namazının sahih olması için ileri sürdüğü cuma namazının şehirde kılınabileceği, şehir vasfını taşımayan köy gibi yerlerde yaşayanlara cuma namazının farz olmadığı şeklindeki görüşlere mutabık kalınmıştır. Osmanlı mahkeme kayıtlarında da köylerde cuma

⁷⁶ “Bir cami-i şerifte hatîb olan Zeyd hitabet etmek istedikte Amr ben ederim deyu istihlafa izn-i sultanî yoğiken imamet ve hitabet etmek şer’an caiz olur mu? el-Cevab: Olmaz.” Şeyhülislam Çatalcalı Ali Efendi, Fetâvâ-yı Ali Efendi, 1: 9.

⁷⁷ Emrah Ertopçu, 12 Numaralı Antakya Şer’iyye Sicilinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Van 2016, s. 52; Diğer örnek için bk. Mirsad Fırtına, 468 Numaralı Elbistan Şer’iyye Sicili’nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş 2019, s. 69.

namazının kılınmadığına dair örnekler bulunmaktadır.

Hanefiler şehirde olduğu gibi şehir hükmünde olan yerlerde de cuma namazı kılmanın sahih olacağını söylemişlerdi. Şehir hükmünde olan yeri de, şehre tabi dış mahalleler olarak tanımlamışlardı. Osmanlı dönemi fetva mecmualarında da hem şehir hükmünde olan yerlerde kılınan cuma namazının sıhhatine dair fetvalar hem de Hanefi öğretiyeye uygun olarak şehir hükmünde olan yerin şehre tabi dış mahalleler olduğu şeklinde fetvalar bulunmaktadır.

Bununla beraber incelenen mahkeme kayıtlarında; şehir hükmünde olduğu ifade edilen ancak genelde bütün Hanefiler ve özelde Çatalcalı Ali Efendi'nin fetvasında ifade edilen şehir hükmünde olan yer diye açıklanan –şehre tabi olan dış mahalleler- tanımının kapsamını aşacak şekilde birçok örnek bulunmaktadır. Bu örnekler, şehir hükmünde olan yerlerin Osmanlı uygulamasında sadece –şehre tabi olan dış mahalleler- değil –şehrin çok uzağında olan yerler ve köyleri- de kapsadığını göstermektedir.

“Şehir hükmündedir” şeklindeki cümlelerin Osmanlı hukukunda kapsamının genişlemesinin temelinde, Osmanlı şeyhülislamlarının Hanefi hukuçularının şehrin tanımıyla alakalı farklı görüşleri arasında tercihte buldukları ve bu görüşleri fetvalarına yansıttıkları düşünülmektedir. Örneğin Minkarizade Yahya Efendi, şehrin tanımıyla alakalı Hanefi mezhebi içindeki farklı görüşlerden İmam Ebû Yusuf'un “Çocuklar, kadınlar ve köleler hariç bir yerleşim yerindeki erkeklerin en büyük mescidine sığmadıkları yer şehirdir” tanımını tercih ederek, köyün büyük ve halkının kalabalık olması ile o yerleşim yerinin artık şehir tanımına girdiğini ifade etmektedir. Köylerindeki mescidin camiye çevrilmesi ve cuma namazı kılınması için izin isteyenlerin gerekçesi, köylerinin büyük ve halkının kalabalık olmasıdır. Fakat köylerinin tam bir şehir olmadığını bildikleri için –köyümüz şehir hükmündedir- demek zorunda kalmaktadırlar. Klasik Hanefi görüşündeki –şehir hükmündedir- cümlesinin Osmanlı hukukunda kapsamı genişlemiştir denilebilir.

Osmanlı mahkeme kayıtlarında görüldüğü üzere mesidlerin camiye çevrilerek Cuma namazı kılınmasına izin verilmesinin diğer ifadeyle yerleşim yerinin şehir hükmünde olduğunun devlet başkanı tarafından kabul edilmesinin meşru iki gerekçesi vardır. Birincisi fetvalarda ifade edildiği üzere, yerleşim yerinin büyük ve halkının kalabalık olması; diğeri ise klasik Hanefi kaynaklar ve Osmanlı dönemi fetvalarında olmamasına rağmen mahkeme kaydında yerini bulan, küçük yerleşim yerlerinde yaşayanların başka köye giderken çektikleri meşakkat ve sıkıntıdır. Meşakkat gerekçesiyle mescidin camiye çevrilmesine izin verilmesine dair mahkeme kayıtları, mahkemelerin fetvalardan bağımsız olarak hüküm vermesine dair ender örneklerden biridir.

Cuma namazının sıhhat şartlarından olan cami meselesine gelince, bir şehirde kaç camide cuma namazı kılınabileceği konusundaki farklı görüşlerden bahseden fetva örneğine rastlanmamıştır. Ancak mahkeme kayıtlarından hareketle, sultanların/kadılarının büyük ve küçük şehirlerde İmam Muhammed'in görüşüne uyarak birden fazla camide cuma namazı kılınmasına izin verdiklerini söylemek mümkündür.

Cuma namazının sıhhat şartlarından "izin" ile ilgili ise şunları söyleyebiliriz: Hanefilerin cuma namazının devlet başkanı veya izin verdiği kimselerin kıldırması halinde sahih olacağı aksi halde sahih ve geçerli olmayacağı şeklindeki görüşleri, Osmanlı dönemi fetvalarına, irade-i seniyyelere ve mahkeme kararlarına sıkı bir şekilde yansımıştır.

Sonuç olarak, yerleşim yeri büyük ve halkının kalabalık olmamasına rağmen Cuma namazı kılmak için civar köylere gitmede meşakkat/zorluk çekildiği gerekçesiyle mescidlerin camiye çevrilme taleplerine kamu idaresi tarafından izin verilmesi şeklindeki mahkeme kararları dışında şehir, cami ve izin konularında Osmanlı hukukunda Hanefi mezhebi görüşlerine uyulduğunu söylemek mümkündür.

Kaynaklar

- Aynî, Ebû Muhammed Bedreddin Mahmud b. Ahmed b. Musa. *el-Binâye fî şerhi'l-Hidâye*, Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1990.
- Bâcî, Ebû'l-Velid Süleyman b. Halef b. Sad b. Eyyub. *el-Müntekâ*. Thk. Muhammed Abdulkâdir Ahmed Atâ. Beyrut: Dâru'l -Kütübü'l-İlmiyye, 1999.
- Beydilli, Kemal. "İmam". *TDV İslam Ansiklopedisi*. XXII, ss. 181-186. İstanbul 2000.
- Bıdak, Seda. 55 Numaralı Kütahya Şer'iyye Sicili Defterinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi. Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kütahya 2019.
- Buhûti, Mansur b. Yunus b. İdris. *Keşşâfû'l-kınâ' an metni'l-İknâ'*. Thk. Muhammed Emîn ed-Dinnâvî. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1997.
- Canbaz, Bayram. 2130 Numaralı Safranbolu Şer'iyye Sicili Transkripsiyon ve Değerlendirmesi. Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karabük 2018.
- Çetintaş, Recep. "Hanefilerin Cuma Namazını Devlet Başkanı Veya İzin Verdiği Kimselerin Kıldırması Şartıyla Kayıtlamasına Usûlî Bir Bakış", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2014, cilt: 18, sayı: 2, ss. 207-240.
- Ebû Davud, Süleyman b. Eş'as b. İshak es-Sicistânî el-Ezdi. *Sünenü Ebî Davud*. Thk. Sıtkı Cemîl el-Attâr. Beyrut: Daru İbn Hazm, 2001.
- el-Mevsû'atü'l-Fıkhıyye*, "Mescid". XXXVII, ss. 194-229. Kuveyt: Vizâretü'l-Evkaf ve's-Şuûni'l-

- İslâmiyye, 1997.
- el-Mevsû'atü'l-Fıkhiyye*, "Salâtü'l-Cum'a". XXVII, ss. 191-211. Kuveyt: Vizâretü'l-Evkaf ve'-Şuûni'l-İslâmiyye, 1992.
- Erdoğan, Serkan. 13 *Numaralı Nevşehir Şer'iyeye Sicili Transkripsiyon ve Genel Değerlendirme*. Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale 2019.
- Ertopçu, Emrah. 12 *Numaralı Antakya Şer'iyeye Sicilinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*. Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Van 2016.
- Fırtına, Mirsad. 468 *Numaralı Elbistan Şer'iyeye Sicili'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş 2019.
- Halebi, İbrahim b. Muhammed b. İbrahim. *Mülteka'l-ebhur*. Thk. Vehbî Süleyman el-Ulbânî. bsy: yy, 1986.
- İbn Âbidîn, Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilaziz el-Hüseynî ed-Dımaşkî. *Reddû'l-muhtâr ale'd-Dürri'l-muhtâr*. Riyad: Dâru Âlemi'l-Kütüb, 2003.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddin Abdümelik b. Eyyüb el-Himyerî el-Meâfirî el-Basrî el-Mısırî. *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, thk *Abdulhafız Şelebî*. Mısır: Matbaatu Mustafa el-Ülbânî, 1936.
- İbnü'l-Hümâm, Kemâleddin Muhammed b. Abdülvâhid b. Abdülhamid. *Fethu'l-Kadîr*, Beyrut: yy, ts.
- İbn Kudâme, Muvaffakuddîn Ebû Muhammed Abdullah b. Ahmed b. Muhammed. *el-Muğnî*. Thk. Abdullah b. Abdilmuhsin et-Türkî-Abdülfettah Muhammed el-Hulv. Riyad: Dâru Âlemü'l-Kütüb, 1997.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezid er-Rebe'î el-Kazvîni. *es-Sünen*. Thk. Muhamed Fuad Abdülbâki. bsy: yy, ts.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânu'l-Arab*. Nşr. Abdullah Ali el-Kebîr. "cma". Kahire: Dâru'l-Maârif, ts.
- İbn Nuceym, Zeynüddîn b. İbrahim el-Mısırî. *el-Bahrü'r-râik şerhu Kenzi'd-dekâik*, Beyrut: yy, 1997.
- İbn Rüşd, Ebü'l-Velid Muhammed b. Ahmed b. Ahmed el-Kurtubî el-Endelüsî. *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktesid*, Thk. Ali Muhammed Muavved. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1971.
- Karâfi, Ebü'l-Abbas Şihâbüddin Ahmed b. İdris b. Abdirrahman. *ez-Zehira*, Thk. Said A'râb. bsy: Daru'l-Garbi'l-İslami, 1994.
- Karahan, Asiye. 105 *Numaralı Sivas Şer'iyeye Sicili'nin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi*. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 2019.
- Karaman, Hayreddin. "Cuma". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. VIII, ss. 85-89. İstanbul 1993.

- Kemalpaşazâde, İbn Kemal Şemseddin Ahmed b. Süleyman. *Risâletü fî cevâzi salâti'l-cum'ati fî'l-mevdiayni*. Köprülü Yazma Eser Kütüphanesi Fazıl Ahmed Paşa Koleksiyonu, Demirbaş no: 34 Fa 1580/24.
- Koç, Mehmet. *Osmanlı Hukukunda Ta'zir Suç ve Cezaları*. Konya: Aybil Yayınları, 2017.
- Kudûrî, Ebû'l-Hüseyin Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. Cafer. *el-Muhtasar*, Thk. Kamil Muhammed Uveyda. Beyrut: yy, 1997.
- Kütükoğlu, Mübahat S. "İrâde-i Seniyye". *TDV İslam Ansiklopedisi*. XXII, ss.391-392. İstanbul 2000.
- Mergînânî, Ebû'l-Hasan Burhânüddin Ali b.Ebî Bekr b. Abdilcelil. *el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-mübtedî*. Thk. Muhammed Adnan Derviş. Beyrut: Dâru'l-Erkâm, ts.
- Molla Hüsrev, *Dürerü'l-hükkâm fî şerhi Gureri'l-ahkâm*. İstanbul: Mir Muhammed Kütüphanesi, 1890.
- Mumcu, Ahmet. *Divan-ı Hümayun*. Ankara: Phoenix Yayınları, 2007.
- Mustafa es-Sibâî, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*. Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1972.
- Müzenî, İbrâhim İsmâil b. Yahya b. İsmâil. *el-Hâvi'l-kebîr*. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1994.
- Narınç, Ökkeş. *64 Numaralı Gaziantep Şer'iyeye Sicili'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*. Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kilis 2010.
- Önkâl, Ahmet - Bozkurt, Nebi. "Cami", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, VII, ss. 46-56. İstanbul 1997.
- Öz, Davut. *352 Nolu Diyarbakır Şer'iyeye Sicilinin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi*. Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Diyarbakır 2013.
- Remlî, Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Hamza el-Ensârî. *Nihâyetü'l-muhtâc ilâ şerhi'l-Minhâc*. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2002.
- Semerkindî, Ebû Bekr Alâüddin Muhammed b. Ahmed b. Ebî Ahmed. *Tuhfetü'l-fukahâ*. Nşr. M. Zeki Abdulber. Şam: Mektebetü Dârî't-Türâs, 1998.
- Serahsî, Şemsü'l-Eimme Ebû Sehl Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed. *el-Mebsût*. Beyrut: Dâru'l-Marife, ts.
- Süğümlü, Yılmaz. *Fatsa Şer'iyeye Sicilleri (72 Demirbaş Nolu Defteri) Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2015.
- Şâfiî, Muhammed b. İdris. *el-Ümm*. Thk. Rif'at Fevzi Abdulmuttalib, bsy: Dâru'l-Vefa, 2001.
- Şeybânî, Ebû Abdullah Muhammed b. Hasen. *Kitâbu'l-Asl*. Thk. Ebu'l-Vefa el-Afgânî, Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1990.
- Şeyhülislam Çatalcalı Ali Efendi, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*. TBMM Kütüphanesi No: 1927/841.
- Şeyhülislam Feyzullah Efendi, *Fetâvâ-yı Feyziye*. Haz. Süleyman Kaya, İstanbul: Klasik Yayınları, 2009.
- Şeyhülislam Minkârizâde Yahya Efendi, *Fetâvâ-yı Yahya Efendi*. Londra: British Museum, No. 135.

- Şeyhülislam Yenişehirli Abdullah Efendi, *Behcetü'l-Fetâvâ*. Haz. Süleyman Kaya-Betül Angın-Zeynep Trabzonlu-Asuman Erkan. İstanbul: Klasik Yayınları, 2011.
- Şirâzî, Ebû İshak Cemalüddin İbrahim b. Ali b. Yusuf. *el-Mühezzeb fî fıkhi'l-İmam eş-Şafî*, Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye,1995.
- Telkenaroğlu, M. Rahmi. *İslam İbadet Esasları*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2018.
- Tutar, Ayşe Yürekli. *16 Numaralı Konya Şer'iyeye Sicili*. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2018.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1984.
- Yılmaz, Çiğdem. *122 Numaralı Gaziantep Şer'iyeye Sicili'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi*. Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kilis 2016.

The City, Mosque and Permission Conditions of Jumu'ah Prayers in Ottoman Law

Abstract

Salat-al Jumu'ah, or the Friday prayer, is specifically mentioned in the Quran and made obligatory for Muslims. It has been stated by the Prophet to whom the Friday prayer is obligatory and how it should be performed. Scholars agree that the Friday prayer is fard when certain conditions are met. These conditions are divided into two as wujub and validity conditions. The wujub conditions are necessary to be met to be obliged to do the Friday prayer, while the validity conditions are necessary for the prayer to be accepted as valid. There is great deal among the madhhabs on the conditions of wujub (being male, free, muqim, and without an excuse). However, there is conflict between madhhabs in most of the validity conditions (city, mosque, community, time, imam, and hutbe). In addition to the city and mosque conditions, the most controversial condition that is put forward by Hanafis is that the imam should be the head of the state or someone appointed by him.

Debates about the city are around issues such as the size of the city, whether its population is crowded and whether it is a permanent place of live. Discussions about the mosque are on issues such as doing the Friday prayers in public mosques assigned by the head of state/public administration, whether Friday prayers can be performed in a single mosque, and the size of the mosque. The discussions about the Imam are about whether the head of the state or a person authorized by him should lead the prayers and whether a resident or a traveling imam can do it when permitted by the head of state.

It is a known that the courts decided according to the Hanafi madhhab in order to accept Hanafi as the official sect in the Ottoman state and to ensure legal unity off law in the Ottoman lands. In this study, it will be tried to determine which madhhab's views in the Ottomans applied to the controversial validity issues: city, mosque, and the head of state or the person authorized by him leading the prayer. The study first gives brief information about the validity conditions of Friday prayers in Islamic law and the conflicts between the madhhabs. Then, it will be tried to determine about how these issues are reflected in the Ottoman shaykh al-Islam fatwas, especially in the court records regarding these controversial conditions. As a result of the study, it will be possible to determine whether Hanafi views, which were accepted as the official view in Ottoman law, were in force or not.

In the study, approximately 400 court books from different cities in both the classical and the Tanzimat periods of the Ottoman Empire were examined in order to form a general opinion on the subject. It is hoped that this study will make a small contribution to the history of Islamic law, which deals with the place of city, mosque and permission issues, which are the health conditions of Friday prayer, in Ottoman law, with fatwa journals and especially the examples of enforcement reflected in court records.

Keywords: Islam-Ottoman Law • Salat-al Jumu'ah • City • Mosque • Permission